

ОЦІНКА УМОВ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

А.О. Касич, кандидат економічних наук.

Кременчуцький державний політехнічний університет.

Вступ. Умовою стійкого зростання економіки країни є активна інвестиційно-інноваційна діяльність її суб'єктів, а тому вчені вже досить давно звертають увагу на необхідність формування такої ж національної системи. Системний підхід до цієї проблеми та розробка інноваційно-інвестиційної стратегії розвитку держави повинні забезпечити поступальний та цілеспрямований розвиток її науково-технічного потенціалу. Обґрунтування та реалізація чіткої інноваційно-інвестиційної стратегії повинні забезпечити Україні поступове формування національної інноваційно-інвестиційної системи, яка була б здатна до саморегулювання. Тобто, фактично потрібно створити таку систему, яка через внутрішні механізми сама буде забезпечувати перехід України до інноваційної моделі розвитку.

Постановка завдання. Враховуючи терміновість вирішення проблеми відставання України в науково-технічній сфері, відсутність джерел фінансування, зазначене питання потребує вивчення на науковому рівні, та постановки та вирішення на загальнодержавному рівні. Оскільки Україна тільки починає перехід до інноваційної моделі розвитку важливо визначити основні фактори її формування та оцінити рівень їх готовності до активізації. На основі дослідження факторів формування та розвитку, національної інноваційно-інвестиційної системи необхідно окреслити зміст інноваційно-інвестиційної стратегії України.

Результати. Концепція інноваційної системи, обґрунтована в 1980-х роках зарубіжними авторами [7], знайшла своє продовження та дослідження і в роботах вітчизняних науковців [3, 4]. Оскільки обґрунтування вказаної концепції відбувалося для умов розвинених національних економік, то слід зауважити, що для таких країн дійсно основна проблема — це забезпечення інноваційності розвитку за умови його достатнього фінансового забезпечення. Для трансформаційної економіки ще більш нагальним є питання формування інвестиційних ресурсів. Пропонується таке визначення *національної інноваційно-інвестиційної системи* — це сукупність інститутів різних форм власності та видів діяльності, які забезпечують організацію фінансування розробки й впровадження конкурентоспроможних наукових ідей. Національна інноваційно-інвестиційна система повинна:

- забезпечувати в кінцевому випадку необхідні темпи економічного зростання;

- забезпечувати визначення конкурентоспроможності національних розробок;

- забезпечувати формування фінансових джерел фінансування інновацій.

Фактично формування запропонованої інноваційно-інвестиційної системи можна розглядати як перехід трансформаційної економіки до традиційної для розвинених країн інноваційної системи. За умови досягнення певного етапу розвитку відбудеться вирішення проблеми інвестиційної складової, а відтак система повинна буде забезпечувати створення, відбір і поширення нових технологій.

Національну інноваційно-інвестиційну систему за умови її ефективного функціонування можна вважати механізмом саморозвитку національної економіки. Вона повинна бути саморегульованою. Оскільки економіка України є трансформаційною, на думку автора, спочатку необхідно створити умови для її формування, і без загальнодержавного підходу тут не обійтись. Відповідно визначивши, від яких саме факторів залежать формування інноваційно-інвестиційної системи, дослідимо силу дії цих факторів та обґрунтуємо необхідне їх співвідношення для забезпечення функціонування системи.

Основою розвитку національної інноваційно-інвестиційної системи, на нашу думку, є: науково-технічні кадри, їх чисельність, кваліфікація; матеріально-технічна база наукової сфери; фінансове забезпечення та зміст державної політики регулювання інноваційної сфери.

Одним з основних факторів конкурентоспроможності економіки країни в сучасних умовах є її уміння сформувати наукову еліту, здатну продукувати інноваційний продукт. З точки зору забезпечення розвитку інноваційно-інвестиційної системи кадри є, можливо, навіть, найважливішою складовою. Розвиток науки в цілому повинен здійснюватись в напрямку прикладних розробок. Наявність науково-технічних кадрів, створення умов для їх продуктивної праці, обсяг створюваних ними розробок, їх реальність та впроваджуваність визначають кадрову складову науково-технічного потенціалу країни.

Формування наукового потенціалу визначається також системою освіти. Державні витрати на освіту, за даними Держкомстату, склали в 2000 р. — 4,2% ВВП, а в 2003 р. — 5,8%. За період з 1995/1996 н.р. по 2003/2004 н.р. зросла на 30% кількість вищих навчальних закладів (з 339 в проти 255 в 1995/1996 н.р.), майже в двічі збільшилась чисельність студентів, зростає також рівень освіченості населення. Однак головне завдання системи вищої освіти і країни в цілому полягає в

тому, щоб забезпечити перехід кількісних показників в якісні. І якщо мова йде про забезпечення активізації формування інноваційно-інвестиційної моделі, держава, окрім фінансування освіти, повинна стимулювати створення нових робочих місць, оскільки без цього настільки істотне збільшення кількості людей з вищою освітою не дасть позитивних результатів. Крім того, спостерігаються ще деякі негативні факти, які визначають розвиток освіти [10]: Україна видає 1 книжку на кожного жителя, Росія — 4, Німеччина — 8, США — 18; в Україні кількість користувачів Інтернет складає 1,5-2%, а в Європі — 31% від загальної чисельності населення.

Чисельність працівників наукових організацій в Україні основної діяльності за даними Держжомстату складала в 2003 р. всього 35% від рівня 1990 р., тобто скоротилась більше ніж вдвічі. Скорочення загальної чисельності працівників наукових організацій найвищої кваліфікації також відбулося, але не таке суттєво: чисельність кандидатів наук в 2003 р. складала 57,5% від рівня 1990 р., а чисельність докторів наук за вказаний період навіть зросла на 24%, хоча на протязі останніх п'яти років чисельність цієї категорії також скорочувалась. Факт проблеми забезпечення країни висококваліфікованими фахівцями в перспективі підтверджує вікова структура спеціалістів з науковими ступенями станом на 01.10 2003 р. [9]: так, питома вага докторів наук віком до 40 років — всього 2%, кандидатів наук — 20%, питома вага вказаних категорій віком понад 55 років відповідно складає 68% і 38,6%. А, отже, в Україні відбувається старіння наукових кадрів, що ставить під сумнів можливість потенційного зростання результативності їх праці.

Теоретичні дослідження і практичний досвід показують, що вплив науки на суспільний розвиток корелює з обсягами її фінансового забезпечення. При фінансуванні в межах 0,4% ВВП наукові дослідження мають для суспільства тільки культурно-освітнє значення; коли держава витрачає на науку до 0,9% ВВП, то можна очікувати й появи нових наукових результатів; і тільки при вищих обсягах фінансування наукові дослідження суттєво впливають на економіку [9]. Зауважимо що переважна більшість розвинутих країн та країн, що розвиваються, при визначенні обсягів фінансування науки забезпечують чи намагаються досягти рівня в 3% ВВП.

Свідченням того факту, що держава розуміє необхідність формування інноваційно-інвестиційної моделі є наступні факти.

По-перше, Україна має досить розгалужену структуру органів державного регулювання інноваційної діяльності різних рівнів та з різними функціями. До першого рівня можна віднести Національну раду з питань державної політики у сфері науково-технічної діяльності, комітет з питань науки та народної освіти. Другий рівень представлений Кабінетом Міністрів, який за погодженням з Національною академією наук України, галузевими академіями наук визначає функціонування Міністерства промислової політики, Міністерства фінансів України, Міністерства освіти і науки, галузевих міністерств.

Ще в 1992 р. в Україні був створений Державний інно-

ваційний фонд, основною метою якого, як передбачалось, мало бути фінансування заходів щодо забезпечення розвитку і використання досягнень науки та техніки. Фактично Фонд повинен був [2]: забезпечувати реалізацію інноваційної політики уряду; проводити реконструкцію підприємств при реалізації інноваційних проєктів; створення інформаційної бази даних про перспективні розробки, ідеї та винаходи, не впроваджені перспективні проєкти; проведення державної науково-технічної експертизи та фінансово-економічного аналізу інноваційних проєктів; організацію виставки інноваційної продукції, проведення конференцій, семінарів, рекламних акцій тощо. В 2000 р. Державний інноваційний фонд було ліквідовано, а на його базі створено Українську державну інноваційну компанію як небанківську фінансово-кредитну установу. Основними завданнями компанії є:

- організація роботи з відбору та експертизи інноваційних проєктів, спрямованих на забезпечення розвитку економіки;
- фінансування інноваційних проєктів, спрямованих на впровадження прогресивних науково-технічних розробок і технологій у виробництво; освоєння випуску нових видів продукції.

По-друге, в Україні розроблена досить потужна нормативно-правова база, яка повинна була б сприяти розвитку науково-технічного потенціалу країни. Можна назвати прийняті в різні періоди Закони України "Про Національну програму розвитку інформації", "Про науку і науково-технічну діяльність", "Про наукову і науково-технічну експертизу", "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки", "Про Державну програму "Розвиток наукового та науково-технічного потенціалу України", "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні", постанова Верховної Ради України "Про концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України", постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державної програми прогнозування науково-технічного та інноваційного розвитку на 2004-2006 роки", постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку визначення на конкурсних засадах підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави, інноваційне інвестування яких здійснюватиметься за рахунок частини коштів, отриманих від приватизації державного майна, розподілу і використання цих коштів.

Так, наприклад, в 2001 р. був прийнятий Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо виводу з кризового стану науково-технічної сфери і створення реальних умов для переходу економіки на інноваційну модель розвитку". Цим Указом передбачалось встановлення пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні до 2005 р.; впровадження механізму диференційованого пільгового оподаткування підприємств залежно від рівня їх інноваційної активності тощо.

Розглянемо, як на практиці для інноваційно активних галузей використовується механізм пільгового оподаткування. Для цього порівняємо питому вагу окремих галузей в загальному обсязі ВВП, в структурі податкових платежів та в структурі субсидій на виробництво (табл. 1).

Таблиця 1. Структура ВВП за окремими видами економічної діяльності (2001 р.)*

Галузі та види економічної діяльності	ВВП	Податки на виробництво та імпорт	Співвідношення долі в ВВП та податковому навантаженні	Субсидії на виробництво
Сільське господарство	14,8	6,8	0,46	15,4
Видобуток вугілля та торфу	1,7	1,0	0,59	29,8
Харчова промисловість	7,7	25,1	3,26	1,0
Нафтопереробка	1,0	4,2	4,2	1,1
Металургія та обробка металів	4,1	2,0	0,48	0,3
Виробництво машин та обладнання	5,2	7,8	1,5	1,8
Електроенергетика	4,6	3,0	0,65	21,9
Торгівля	11,2	6,8	0,60	
Транспорт	10,6	11,8	1,11	7,2
Дослідження та розробки	1,0	0,3	0,3	
Освіта	4,4	0,1	0,02	
Інші види	33,7	31,1		21,5

*Складено та розраховано на основі [6, 8]

Аналіз міжгалузевої структури ВВП, розподілу податків та субсидій дає можливість зробити певні висновки стосовно інноваційної спрямованості, перспективності галузевої структури економіки України та, відповідно, завдань держави в регулюванні цим процесом.

Безумовно, свідченням інноваційності галузевої структури є рівень розвитку машинобудування. Питома вага машинобудування в загальному обсязі ВВП складає всього 5,2%. Про відсутність загальнодержавної політики стимулювання розвитку машинобудування свідчить про податковий тягар цієї галузі в 7,8%. Тобто коефіцієнт підвищеного податкового навантаження галузі складає 1,5. Питома вага в загальному обсязі субсидій всього 1,8%. Найбільший обсяг субсидій одержують електроенергетика (21,9%), видобуток вугілля та торфу (29,8%). Співвідношення цих галузей в структурі ВВП та податковому навантаженні свідчить про те, що вони здійснюють непропорційно занижений внесок в загальний обсяг податків, а, отже, мають податкові пільги. Особливу тривогу викликає відсутність субсидій для досліджень та розробок.

Збереження непропорційної структури ВВП та податкових платежів свідчить про подальшу деформацію структури економіки, в тому числі за рахунок непродуманої політики держави. Конкурентоспроможність економіки, її інноваційність буде зростати, якщо в найбільшій час пріоритетним стане розвиток машинобудування. Але вітчизняне машинобудування ще не стало локомотивом перспективного економічного зростання держави. Як і взагалі загальнодержавні пріоритети інноваційного розвитку досить ілюзорні. Тому слід зауважити, що всі вказані нормативні акти, заходи або є частковими, або не реалізуються. На наш погляд зміст державних форм підтримки інноваційної діяльності повинен мати комплексний характер, а конкретні програми повинні забезпечувати наступність реалізації заходів, узгодити та спланувати які доцільно в процесі розробки інноваційно-інвестиційної стратегії.

Визначаючи зміст стратегії, необхідно спрогнозувати обсяг необхідних інвестиційних ресурсів.

Оцінку фінансового забезпечення інноваційної діяльності України

необхідно проводити, враховуючи технічний рівень основних засобів, які використовуються, та рівень їх зносу. Слід зауважити, що економіка України потребує інвестиції взагалі та інвестиції в інновації. Доказами цього є такі факти:

- по-перше, рівень зносу основних засобів українських підприємств сягає в окремих галузях 80%, а тому Україна потребує масової заміни з'амортизованого обладнання;

- по-друге, рівень вибуття основних засобів, який є свідченням списання застарілого обладнання. Коефіцієнт ліквідації застарілого обладнання за 1997-2000 рр. склав всього 0,71, а в США протягом всього періоду він щорічно дорівнював близько 5% від вартості основних фондів на початок року [5];

- по-третє, важливо оцінювати темпи приросту основних засобів, однак не слід забувати, що частина з них вводиться в рахунок з'амортизованого за звітний період обладнання, частина — в рахунок раніше з'амортизованого, і лише частина має природу чистого капіталотворення. Оцінюючи темпи приросту основного капіталу в Україні, слід зауважити, що вони були в 3,4 рази нижчі, ніж в США [5].

Нам потрібно забезпечити інвестиції в поточний розвиток, а крім того ще й сформувати інвестиції для майбутнього розвитку, і вирішувати ці завдання треба паралельно. В таких умовах можна назвати будь-яку суму необхідних інвестицій, і всі ці суми будуть віртуальними, оскільки забезпечити формування такого обсягу коштів наша економіка не спроможна: вона функціонує в умовах обмеженої пропозиції інвестиційних ресурсів. На нашу думку, в процесі розробки інноваційно-інвестиційної стратегії необхідно:

а) розрахувати потребу економіки країни в інвестиційних ресурсах;

б) провести кількісну оцінку доступних інвестиційних ресурсів;

в) визначити пріоритетність використання потенційно доступних інвестиційних ресурсів.

Отже, зміст державної політики формування та розвитку

інноваційно-інвестиційної системи повинен бути спрямований на забезпечення відповідності доступних інвестиційних ресурсів існуючим потребам.

Висновки. В цілому ж процес розробки стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку пропонується здійснювати в такій послідовності: *на першому етапі* необхідно оцінити науково-технічний рівень розвитку економіки в цілому, окремих галузей та виробництв, визначити його невідповідність сучасним досягненням конкурентів. Такий порівняльний аналіз дає можливість встановити орієнтири, яких необхідно досягти в результаті реалізації інноваційно-інвестиційної стратегії.

На другому етапі необхідно розрахувати потребу в інвестиційних ресурсах.

Оскільки сучасний період розвитку економіки України можна охарактеризувати як період трансформації, стабілізації, для якого ще характерні проблеми з фінансуванням взагалі, і в тому числі з фінансуванням інновацій, то змісту державної інноваційно-інвестиційної програми потрібно приділяти надзвичайно велику увагу.

Коли система має надлишкові фінансові ресурси, то фінансування проектів з тривалим терміном реалізації або з найвищими показниками ефективності, країна може собі дозволити. Коли ж країна відчуває фінансові проблеми і, можна сказати, кожна копійка на рахунок, то питанню відбору об'єктів інвестування слід приділяти особливу увагу. Окрім того, слід не забувати про критерій наступності.

Розрахунок потреби в інвестиційних ресурсах можна здійснювати, використовуючи підходи, узагальнені американською та японською моделями інноваційної політики держави [1]. Перша базується на найвищій автономії підприємництва, на принципі вільної конкуренції і на регулюванні ринку великими міжнародними корпораціями. Орієнтація технологічного розвитку здійснюється шляхом виокремлення пріоритетної галузі. Визначивши перелік пріоритетних галузей, можна розрахувати обсяги необхідних для їх розвитку інвестицій в поточному періоді та на перспективу.

Такий розрахунок буде простіше здійснити в розрізі окремих підприємств. Саме японська модель передбачає забезпечення державою технологічних пріоритетів за допомогою стимулювання не окремих галузей, а конкретних технологій. Отже, для спрощення процедури розрахунку та забезпечення фактично цільового фінансування доцільно чітко визначити перелік інноваційно активних підприємств та розрахувати обсяг необхідних для їх розвитку інвестиційних ресурсів.

На нашу думку, обидва вказані підходи доцільно використати при визначенні змісту державної інноваційної політики з урахуванням досягнутого рівня розвитку національної економіки та етапності її розвитку. Тобто, в умовах трансформаційної економіки пропонується, щоб держава працювала конкретно з інноваційними підприємствами. А досягнувши певного рівня розвитку

інноваційно-інвестиційної активності, можна говорити про стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку цілих галузей.

Третій етап передбачає розрахунок потенційно доступних інвестиційних ресурсів для їх використання. Для їх оцінки необхідно враховувати фінансові можливості: *держави*, які визначаються станом бюджету; *фізичних осіб*, що визначаються рівнем доходів населення, їх розподілом на споживання та накопичення; *підприємств*, які залежать від прибутковості їх діяльності; *фінансового ринку* в цілому; іноземних інвесторів, які активізують свою діяльність лише з поліпшенням інвестиційного клімату країни.

Четвертий етап передбачає порівняння необхідних та потенційно доступних інвестиційних ресурсів та дослідження причин їх невідповідності.

На основі кількісного визначення невідповідності необхідних та потенційно доступних інвестиційних ресурсів можна говорити про завдання державної політики у сфері інноваційно-інвестиційного розвитку країни. Наголошуючи на визначальній ролі держави в управлінні цими процесами, слід зауважити, що саме розробка інноваційно-інвестиційної стратегії повинна забезпечити узгодженість реалізації основних форм державної підтримки:

- організаційно-правової бази;
- фінансових форм;
- організаційно-інформаційних заходів.

Проведений аналіз засвідчив існування масштабної проблеми, яку Україна повинна вирішувати вже в найближчі роки. Подальших досліджень потребують питання формування принципів державного управління інноваційно-інвестиційною системою, кількісного виміру показників, що характеризують її функціонування, визначення механізмів розробки та забезпечення реалізації інноваційно-інвестиційної стратегії країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бутко М. Інвестиційні аспекти підвищення конкурентоспроможності економіки // Економіка України. — 2004. — № 4. — С. 40-45.
2. Волощук Г.О., Пасічник Ю.В., Прямуха Н.В. Фінансові фонди соціального спрямування в Україні: бюджетні, страхові, пенсійні: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 184 с.
3. Денисенко М.П. Організаційно-економічний механізм інвестування: Монографія. — К.: Наук. світ, 2001. — 414 с.
4. Денисюк В. Щодо вдосконалення системи індикаторів для управління інноваційним розвитком // Економіст. — 2004. — № 6. — С. 55-59.
5. Калужний В. Удосконалення і нові методи вимірювання впливу капіталу, праці та продуктивності на ріст ВВП // Економіка України. — 2003. — № 6. — С. 42-48.
6. Кваснюк Б. Структурна перебудова економіки та її ресурси // Економіка України. — 2003. — № 11. — С. 18-28.
7. Нельсон Р.Р., Уинтер С.Дж. Эволюционная теория экономических изменений: Пер. с англ. / Академия народного хозяйства при Правительстве РФ; М.Я. Каждан. — М.: Дело, 2002. — 535 с.
8. Статистичний щорічник за 2002 рік. — К.: Консультант, 2003. — 663 с.
9. Чечетов М. Інноваційна складова ринкової трансформації // Економіка України. — 2004. — № 11. — С. 4-14.
10. Чухно А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі // Економіка України. — 2004. — № 4. — С. 15-23.